

niet weg dat een aanzienlijk deel van de bevolking van bijvoorbeeld Marokko en Algerije het Berber als moedertaal heeft. Als ik een zeer lage schatting maak zijn er meer dan 20 miljoen Berbertaligen op de wereld.

Toch is het Berber in zekere zin onzichtbaar. Buiten de eigen groep profileren maar weinigen zich als sprekers van deze taal, en als ze dat doen wordt het zelden opgemerkt. Het werd en wordt zelfs nu nog betrekkelijk weinig ingezet om een specifieke identiteit mee uit te drukken, en, zeker in de traditionele situatie, was het aanleiding tot trots noch schaamte.

Dit is niet omdat sprekers van het Berber onzichtbaar zijn. Berbertaligen zijn overal – de burgemeesters van Rotterdam en Arnhem spreken Berber; de premier van Marokko spreekt Berber; de voormalige Franse Minister van Onderwijs spreekt Berber; sommige van de meest succesvolle Nederlandse schrijvers en uitvoerend kunstenaars – denk maar aan Abdelkader Benali en Najib Amhali – spreken Berber; een hele reeks succesvolle voetballers – Zinédine Zidane; Karim Benzema; Ibrahim Afellay; Ismaïl Aissati; Khalid Boulahrouz en noem maar op – spreekt Berber; ja, zelfs het Europese Songfestival is in 2012 door een Berbertalige gewonnen. Ook op punten waar u en ik minder sympathie voor kunnen opbrengen zijn Berbertaligen ruim vertegenwoordigd: de Amsterdamse moco-mafia – twee weken geleden nog in Marrakech actief – spreekt Berber, en ook de organisatoren en uitvoerders van de terroristische aanslagen in Barcelona, Brussel en Parijs spraken voor het merendeel Berber. En, *last but not least*, de groep-achters die in 2010 in Gouda-oost een bloembol naar het hoofd van Clown Knoef gooiden – volgens een Nederlands politicus voldoende aanleiding om het leger naar Gouda te sturen – spreken ongetwijfeld Berber.

Als we in het openbare leven al eens over Berbers horen is het altijd in – positief of negatief – romantiserende en generaliserende termen. Ik zal hier het opiniestuk in de NRC maar buiten beschouwing laten waarin een jonge Marokkaans-Nederlandse columniste uitlegde dat Berbers zich nooit wassen, maar de volgende uitspraak van de huidige politiechef van Den Haag is typerend: “Ik heb het me laatst uit laten leggen door iemand waar wij les van krijgen over multiculturaliteit. (...) Een Marokkaanse man. En die legde me uit dat de inwoners uit Gouda uit het Rifgebergte komen. Dat zijn Berbers. Berber komt van het woord Barbaar. En dat is inderdaad cultureel ingebakken dat ze

wat wilder zijn. Wat makkelijker op straat leven. Wat ruiger. Je zou kunnen zeggen dat het GENETISCH meegekomen is..”. Vergelijkbare uitspraken zijn overigens ook door Nederlandse politici en beleidsmakers van Marokkaans-Arabische afkomst gedaan, en weerspiegelen een gemakzuchtig discours dat in Marokko helaas niet ongebruikelijk is. “De” Berbers worden als een ongeciviliseerde, ongeorganiseerde groep voorgesteld, die wars van enige hiërarchische ordening de chaos prefereert. Of men dit positief of negatief uitlegt – standvastige vrijheidsstrijders of onverbeterlijke reischoppers – er wordt een beeld geschapen van de “eeuwige Berber” – om Yves Modéran te citeren – die ondanks het vervliegen der tijd en de verandering der omstandigheden in wezen niet verandert. “De” Berber is in dit beeld steeds hetzelfde, of we het nu hebben over de opstand van Tacfarinas tegen de Romeinen, over de anti-koloniale oorlog van Abdelkrim Elkhattabi in de jaren 1920, of over tasjesroof door tweedegeneratie randgroepjongeren in Utrecht-Zuilen; alles komt blijkbaar voort uit een onveranderlijke volksaard die ons, wel zo gemakkelijk, de zoektocht naar andere verklaringen bespaart. In de academische omgeving waar ik mij nu bevind hoef ik gelukkig niet uit te leggen waarom een dergelijke generaliserende en stigmatiserende opvatting niet mijn voorkeur heeft.

Wie de geschiedenis van het Berber, en van de rurale bevolking van Noord-Afrika wil achterhalen wordt dan ook voortdurend geconfronteerd met een gebrek aan bronnen en gegevens. Het valt moeilijk voor te stellen, maar bijvoorbeeld voor Marokko zijn we eigenlijk vanaf het jaar 285 tot aan de Islamitische periode van iedere historische kennis verstoken en de geschiedenis van de instorting en continuïteit van het Romeinse Rijk, die we zelfs in het verre Germanië redelijk kunnen volgen, is in diepe duisternis gehuld. Gelukkig kan de taalkunde ons een beetje op weg helpen en in deze voordracht wil ik u daarover meer vertellen.

Taal is één van de weinige dingen die alle mensen gemeenschappelijk hebben, en taal is – in al zijn sociale gelaagdheid – iets waar iedereen aan deelneemt. Historische ontwikkelingen worden in de taal bewaard en gereflecteerd. Anders dan bij veel andere culturele uitingen, wordt de keuze van wat er in taal wordt bewaard niet in de eerste plaats door de wensen en voorkeuren van de politieke of intellectuele elites bepaald. Om een steeds weer opduikende,

foeilelijke leuze te citeren – taal is “van ons allemaal” en wat we terugvinden wordt meestal niet bewust gefilterd. Dit is al helemaal het geval bij het Berber, waar, zoals gezegd, traditioneel slechts weinig ideologische betrachting aan taal werd besteed.

Al met al geeft taal ons daarom inkijkjes in de geschiedenis van een groep mensen – de groep die deze taal gebruikt dan wel gebruikte – die vaak dingen opleveren die in de reguliere geschiedkundige bronnen onderbelicht of onzichtbaar blijven. Vooral als we al een algemeen idee hebben van het brede historische kader kunnen taalkundige gegevens zaken voor ons invullen waar we anders nooit weet van zouden hebben gehad. In deze openbare les wil u hiervan een aantal voorbeelden uit mijn eigen praktijk geven.

Laten we beginnen met de geschiedenis van de landbouw in Noord-Afrika. Tot in de jaren 1970 namen de meeste geleerden aan dat de inwoners van Noordelijk Afrika uitsluitend van veeteelt en wilde gewassen leefden tot de komst van de Phoeniciërs in Carthago en, met name, tot de Romeinse tijd. Archeologisch onderzoek heeft nu aangetoond dat er in Noord-Afrika al vele duizenden jaren eerder graan werd aangebouwd en dat er in de droogste gebieden uitgebreide en zeer gecompliceerde vormen van oase-tuinbouw bestonden ver voor er van diepgaande Carthaagse of Romeinse invloed sprake kon zijn. Deze conclusies worden gestaafd door de taalkundige gegevens. Voor het Berber kunnen we een heel pakket aan graangerelateerde termen reconstrueren – gerst, tarwe, vreemd genoeg ook parelgierst, en bovendien een algemene term voor graangewassen – en deze lijken verder niet op vreemde bronnen terug te gaan. De terminologie van de dadelpalm gaat daarentegen op het oud-Egyptisch terug, wat klopt met de ons bekende geschiedenis van de verspreiding van dit gewas; alles wijst er op dat dit lang voor de Romeinse tijd gebeurde. Dit laat ons zien dat de taalkundige gegevens overeenkomen met wat we uit de modernere archeologie hebben mogen leren. Maar de taalkunde suggereert ons nog veel meer. Als we kijken naar andere fruitbomen en gewassen krijgen we een veel gedetailleerder beeld dan de archeologen ons te bieden hebben. Het woord voor druif is eenvoudig te reconstrueren in het proto-Berber, en de vrucht hoorde duidelijk bij het inheemse pakket aan etenswaren – iets wat door de archeologie wordt bevestigd. Het woord voor vijg is in de meeste Berbertalen een verkleining van

het woord jujube, de bes van de wilde *Ziziphus jujuba*. Dit lijkt te wijzen op een inheemse ontwikkeling, al zijn andere scenario's denkbaar. Bij ander fruit zien we echter dat Phoenicische en Latijnse termen overheersen. De Carthagers leverden de oude Berberse woorden voor *appel*, *granaatappel*, *amandel* en *ui*. Het Latijn leverde de oude woorden voor *peer*, *kweeper*, *pastinaak* en *johannesbrood*. Als we de archeologische en historische gegevens met de taalkundige gegevens combineren krijgen we een genuanceerd beeld van de ontwikkeling van de landbouw in Noord-Afrika – tenminste daar waar Berbertalen een rol speelden. Het oudste landbouwpakket lijkt te hebben bestaan uit graangewassen, aangevuld met druiven en mogelijk vijgen en een paar soorten bonen. Nog voor de komst van de Romeinen ontstond er onder invloed van het oude Egypte intensieve dadelteelt in de oases. De Carthagers en de Romeinen, waarvan we weten dat ze een intensieve, op export gerichte landbouw bedreven, voerden echter een groot deel van het Mediterrane fruit- en groentepakket in: uien, appels, peren, kweeperen, amandelen, granaatappels en nog meer; met als gevolg een aanzienlijk diverser aanbod aan levensmiddelen dan voor die tijd.

Voor mijn tweede voorbeeld gaan we iets minder ver terug in de tijd.

Vanaf de zevende eeuw vond er een snelle islamisering van Noord-Afrika plaats. Anders dan elders ging deze islamisering slechts in beperkte mate via de middelen van een min of meer centrale staat. Al vroeg gaat een groot deel van Noord-Afrika zijn eigen gang, en tenminste sinds de grote Kharidjitische oorlog van 740 is er geen sprake meer van invloed uit het oosten tot de komst van de Turken in de zestiende eeuw. De Kharidjiten zijn een eigen stroming binnen de Islam, en gezien het succes en de breedte van hun opstand mogen we aannemen dat rond die tijd al een groot deel van de oorspronkelijke Noord-Afrikanen tot de Islam was bekeerd. Historische bronnen kunnen ons weinig zeggen over hoe dit in zijn werk ging. Ook hier komt de taalkunde te hulp.

De invoering van een nieuwe godsdienst gaat gepaard met een groot aantal nieuwe of nieuw vorm te geven concepten. Voor deze concepten zijn dan ook begrippen nodig in de taal. Er zijn verschillende manieren om zulke nieuwe begrippen te vormen, en ik zal er hier een aantal van bespreken, aan de hand van het Berber.

In de eerste plaats kun je de termen ontleen. In het geval van het Berber zien we dat een aantal kernbegrippen van de Islam wordt uitgedrukt met Arabische woorden. Door middel van taalkundige analyse kunnen we aantonen dat deze begrippen veel eerder zijn ontleend dan andere woorden uit het Arabisch en dat ze daardoor een uniek groepje vormen binnen de woordenschat van het Berber. Het gaat hierbij om woorden als *zzall* ‘bidden’, *zum* ‘vasten’, *tamzgida* ‘moskee’, en vermoedelijk ook *amen* ‘geloven’ (2 op uw blaadje).

In de tweede plaats kun je bestaande religieuze termen hergebruiken. In ons geval zie je dit het beste als er Christelijke religieuze termen worden overgenomen. Zo werd *pascua*, ‘Pasen’, de term voor het grote offerfeest, *tafaska*, en gebruiken sommige Berbertalen het woord *adaymun* voor Duivel en *andjlus* voor Engel. Bij niet-Christelijke termen is het moeilijker om de geschiedenis te traceren. Zo vinden we een term *yakush* of *yush* voor God – we zagen in het begin al de kreet *meqqur yakush* – maar we weten niet wat het woord betekende voordat het met het Enige Opperwezen in de Islam werd gelijkgesteld. Was het een heidense godgestalte – maar daar hebben we geen enkele aanwijzing voor in oudere bronnen – of was het een abstractere term, die door de nieuwe godsdienst gepersonifieerd werd, vergelijkbaar met de Germaanse term God?

In de derde plaats kun je ook termen nieuw verzinnen. Dit lijkt te zijn gebeurd met de namen van de dagelijkse gebeden. In het Arabisch hebben deze gebeden hun eigen namen, maar in het Berber bestaat voor de meesten een specifiek Berbers equivalent. De Berberse termen vallen goed te interpreteren – *die van het eten; die van het slapen; de voorafgaande, de vierde*, dat soort woorden. Ze zijn echter geenszins leenvertalingen uit het Arabisch, maar volledig eigen creaties in het Berber.

Wat vertelt ons dit nu eigenlijk? In de eerste plaats is de verdeling verre van willekeurig. De keuze voor Arabische termen voor bidden en vasten in plaats van hun Latijnse equivalenten is ongetwijfeld een mededeling dat we hier met een nieuwe godsdienst te maken hebben en dat het Christelijk gebed of de Christelijke vasten niet van eenzelfde orde zijn als die in de Islam. Bij de Engelen, en zelfs bij het offerfeest, was een dergelijke afbakening blijkbaar minder nodig. In het geval van de gebeden, werd er gekozen voor nieuwe,

duidelijke woorden, die eenvoudig vielen te begrijpen voor de nieuw-bekeerde gemeente.

Deze woorden vertellen ons echter nog meer. Ze zijn niet slechts in één enkele Berbertaal te vinden, maar keren – in meer of minder complete sets – overal in Noord-Afrika terug. Niet alleen zijn ze geografisch algemeen verspreid, ook worden ze zowel door Soennitische als door Kharidjitische moslims gebezigd. Dit laatste is niet zonder belang: gezien de diepte van het Islamitische schisma mogen we gevoeglijk aannemen dat Soenniten geen termen over zouden nemen die zij als herkenbaar Kharidjitisch beschouwen, terwijl anderzijds Kharidjiten geen specifiek Soennitische terminologie zouden accepteren. Het lijkt er dus op dat de terminologie al ter plaatse was voordat deze tweedeling een centraal punt in Noord-Afrika werd. Dit plaatst ons in de tijd voor de Kharidjitische opstand, dat wil zeggen aan het einde van de zevende of het begin van de achtste eeuw. Bovendien wijst de brede verspreiding van onze termen erop dat ze in een min of meer gecentraliseerde wijze werden ingezet bij de bekering van de Berbers – dat wil zeggen, zij wijzen op een vroege missie die het Berber als voertaal gebruikte en die niet speciaal gericht was op een snelle Arabisering van de nieuwe gelovigen. Anders gezegd, een tiental Berberse woorden vertelt ons het verhaal hoe de Berbers tot moslims werden bekeerd.

Het verhaal van deze woorden houdt hier nog niet op.

Nadat de Islam vast gevestigd was geraakt in Noord-Afrika begon een langzame verspreiding naar de regionen aan de zuidrand van de Sahara. De grote lijnen van deze verspreiding zijn bekend, met name waar zij samenhangt met de vorming van grote staten. Al vrij vroeg in de Islamitische periode wordt gemeld dat Takkūr in het huidige Senegal geïslamiseerd was, en later gingen de koningen van Ghana – in het huidige Mauretanië –, Mali en Songhay eveneens over op deze godsdienst. Het is evenwel onduidelijk uit de historische bronnen hoe de Islam in deze gebieden terecht was gekomen en wie er als eersten de godsdienst predikten. Ook nu levert de taalkunde ons weer ruimschoots informatie. Hierbij moet u bedenken dat het Arabisch een constante vormt. Als taal van de Islam vormt het een nooit-opdrogende bron waaruit te allen tijde islamitische terminologie kan worden geput. Andere talen zijn daarentegen als vehikel voor de nieuwe godsdienst veel meer tijdsgebonden. Anders gezegd, als

we Arabische termen aantreffen zegt dit weinig tot niets over de geschiedenis van de islamisering. Als we daarentegen termen uit andere talen vinden kan dit ons terugbrengen naar de tijd van de eerste succesvolle missie.

Laten we in eerste instantie kijken naar de situatie in Senegal. Het Wolof, de grootste taal van Senegal, bevat een groot aantal islamitische basistermen die niet op het Arabisch gebaseerd zijn. Een nadere analyse toont aan dat de meeste van deze woorden uit het Berber komen: namen van de gebeden, het geboortefeest van de Profeet en het woord voor het grote offerfeest; deze laatste levert ons overigens een onderhoudende reeks aan ontleningen op (nummer 4 op uw blaadje): Het Hebreeuwse *pesah* werd het Latijnse *pascua*, waarna dit als het offerfeest *tafaska* werd geïnterpreteerd in het Berber om in het Wolof *tabaski* op te leveren. En het Wolof-woord werd op zijn beurt de Afrikaans-Franse term voor dit feest, zodat nu overal in West-Afrika *tabaski* het Franse woord voor het offerfeest is, wat ook de plaatselijke term moge zijn. De conclusie is duidelijk: de eerste islamisering van de Wolof vond plaats door Berbertaligen. We kunnen echter nog verder gaan: de keuze voor Berberse termen suggereert dat ofwel de missionarissen hun werk in het Berber uitvoerden, gebruik makend van klaarblijkelijke tweetaligheid onder de Wolof-bevolking, ofwel dat zij het Arabisch niet machtig waren en dus hun eigen terminologie in het Wolof invoerden. Beide scenario's zijn onverwacht en kunnen ons in potentie veel vertellen over de plaats van het Arabisch in de Islam van die tijd in deze regio.

Een vergelijkbare situatie vinden we meerdere duizenden kilometers naar het oosten, in het Hausa van noord-Nigeria en Niger. Hier ligt het echter wat gecompliceerder en zijn er wat uitgebreidere taalkundige vaardigheden nodig om de geschiedenis bloot te leggen. De meeste islamitische basistermen in het Hausa stammen uit het Arabisch en zeggen ons dus niet zo veel. Er is echter één term waar de vorm heel anders is dan dat we zouden verwachten als hij direct uit het Arabisch was overgenomen, *azùmii* 'de vasten' (nummer 5 op uw blaadje). Hoewel het uiteindelijk teruggaat op het Arabische woord *ṣawm* heeft het een onverwachte vorm. We kunnen deze term echter eenvoudig verklaren als we het Berber erbij nemen. De vasten wordt in het Berber met *azum* uitgedrukt, en dit woord hoort bij de vroege Islamitische terminologie waar ik het eerder over heb gehad. Hoe kunnen we dit verklaren? Mijn vermoeden is

dat de Islam bij de Hausa, vergelijkbaar met de Wolof in Senegal, als eerste door Berbertalige missionarissen is gepredikt. Vermoedelijk werd daarbij het volledige pakket aan Islamitische basistermen en wat dies meer zij uit het Berber ontleend. In een later stadium, toen het Berber zijn invloed had verloren en het Arabisch algemeen bekend was geworden onder geleerden en bestuurders, begon men te betreuren dat de basistermen niet Arabisch waren en werden zij vervangen door de “juiste” termen. Alleen het Arabisch-klinkende *azùmii* en een aantal termen die niet direct aan de Islam gelieerd waren ontsprongen deze dans.

Voor mijn derde en laatste voorbeeld wil ik u weer terugleiden naar tijden en plaatsen die wat minder ver verwijderd zijn van het Academiegebouw te Leiden op 13 november 2017, laten we zeggen naar Leiden-Slaaghwijk of naar Gouda-Oosterwei, of Utrecht-Kanaleneiland, Den Haag-Schilderswijk of Amsterdam-Geuzenveld.

Sinds de jaren 1960 is het Nederlandse panorama aan talen verrijkt met de thuistalen van de arbeidsmigranten die uit het Middellandse Zeegebied naar ons land kwamen. Binnen dit panorama spelen talen van Marokko een grote rol, Marokkaans Arabisch, maar vooral het Rifijns Berber. Tegenwoordig leven er in Nederland een kleine 400.000 mensen met een Marokkaanse achtergrond – hoewel dit soort terminologieën voorzichtigheid behoeven zal ik ze hier maar kortweg Marokkaanse Nederlanders noemen. De meerderheid van hen heeft het Berber als erfgoedtaal. Nu gaat het tegenwoordig uiteraard niet meer in eerste instantie om mensen die als volwassene uit Marokko naar Nederland zijn gekomen en die dus hun taalsocialisatie als kind geheel in een Marokkaanse context hebben ondergaan. De meeste Marokkaanse Nederlanders zijn in Nederland opgegroeid en hebben dus vanaf hun vroegste jeugd Nederlands om zich heen gehad.

De taalkundige situatie waarin deze kinderen zijn opgegroeid is aanzienlijk complexer dan die van de meeste autochtone Nederlanders. Terwijl autochtonen meestal met Nederlands en een stevige scheut Engels om zich heen opgroeien – en misschien nog een beetje vakantie-Spaans of camping-Frans – groeien Marokkaanse jongeren met een veel breder spectrum aan talen op. Laten we als fictief voorbeeld een Marokkaanse jongere met een berbertalige achtergrond nemen. Van zijn ouders thuis leert hij al in zijn

vroegste jeugd Berber; daarnaast is er een goede kans dat hij aardige kennis van het Marokkaans Arabisch opdoet via familie en burens, en op vakanties naar Marokko. Op straat en op school en ook met zijn broers en zussen is de hoofdtal het Nederlands. Daarnaast is er een goede kans dat hij in een wijk opgroeit waar veel meer niet-autochtone talen worden gesproken – een wijk waar je regelmatig Turks of Kaapverdisch of Papiamentu kunt horen; al naar gelang de samenstelling van zijn vriendengroep kan hij hier een aardige slag van meekrijgen. Via de televisie en via religieus onderwijs leert hij ongetwijfeld nog wat Klassiek Arabisch – een volkomen andere taal dan Marokkaans Arabisch – en op school en via de media krijgt hij natuurlijk evenveel Engels mee als zijn autochtone leeftijdsgenoten. Een dergelijke persoon groeit dus op met tenminste vijf talen in zijn naaste omgeving – Berber, Marokkaans Arabisch, Nederlands, Engels en Klassiek Arabisch – en krijgt nog een wisselend aanbod aan verdere talen buiten schoolsituaties aangeboden – de talen van de wijk, of ook de talen van familie elders in Europa.

De aanwezigheid van twee thuishalen binnen de Marokkaanse gemeenschap – Berber en Marokkaans Arabisch – en het geringe prestige dat deze beide talen met zich mee dragen leiden er toe dat het Nederlands een belangrijke rol is gaan spelen in de communicatie binnen de groep. De communicatie met de ouders vindt vaak in een mengelmoes van Berber en Nederlands plaats. In conversaties onder leeftijdsgenoten is echter het Nederlands dominant, zelfs tussen broers en zussen.

Het feit dat jongere Marokkaanse Nederlanders voornamelijk Nederlands onder elkaar spreken betekent niet dat er geen gevoel van onderlinge Marokkaanse solidariteit bestaat. De gemeenschappelijke godsdienst, maar vooral ook de gemeenschappelijke ervaring leiden tot een gevoel van saamhorigheid. Dit wordt zeker niet verminderd door de anti-Marokkaanse en anti-Islamitische retoriek die onze media soms vervuilt.

Het is natuurlijk eigen aan jongeren dat ze deze onderlinge saamhorigheid zichtbaar maken. Dit gebeurt ook door middel van de taal, en op dit punt hebben Marokkaanse jongeren een eigen weg gekozen, die de volle aandacht van ons taalkundigen verdient. In een belangrijk artikel uit 2008 hebben Jacomine Nortier en Margreet Dorleijn deze variant Moroccan Flavoured Dutch genoemd – de verwijzing naar Ali B's *Leipe Mocro Flavour* is, naar zeggen van

de auteurs, onvoorzien. Het gaat hier niet zozeer om een nieuw dialect, als wel om een vrij inzetbare stijl, die een gesprek een ontspannen of juist een ruzieachtige sfeer meegeeft, maar die ongeschikt is voor serieuze conversatie over belangrijke onderwerpen.

Veel van de wetenschappelijke literatuur over jongerenstijlen concentreert zich op de sociale betekenis die de inzet van een dergelijke stijl overbrengt, en legt de nadruk op de uitdrukking van meer of minder specifieke identiteiten door middel van zo'n stijl. De vraag wàt er precies gedaan wordt raakt daarbij nog al eens op de achtergrond. Dit leidt niet alleen tot een zekere vaagheid in de aanduiding van het object van studie, maar ook tot een overvloed aan algemene theoretische overwegingen die niet werkelijk uniek zijn voor de manier van spreken die we proberen te vatten. Soms krijg je het gevoel dat je een huis wilt kopen en dat de makelaar je een lang en abstract verhaal over geïntegreerde woon-werkfuncties geeft maar nalaat het huis te laten zien.

Het grote, door Prof. Lisa Cheng vanuit Leiden georganiseerde Europese project AThEME, een project dat de eindeloos vele aspecten van meertaligheid in Europa tot thema heeft, bood ons de kans om het Marokkaans Nederlands op een meer beschrijvende basis te bestuderen. Binnen dit project heeft Khalid Mourigh als postdoc onderzoek gedaan naar de klankleer van het Nederlands zoals gesproken door jongeren met een Marokkaanse achtergrond in Gouda. Zelf heb ik mij voornamelijk gericht op de analyse van conversaties op Marokkaans-Nederlandse internetfora en daarbij vooral de inzet van Marokkaanse woordenschat in het Nederlands bestudeerd. Dit is namelijk buitengewoon interessant. In de Marokkaans-Nederlandse stijl is het gebruikelijk om bij tijd en wijle elementen uit één van de Marokkaanse talen te gebruiken. De keuze om dit te doen is vrij – onder geen enkele omstandigheid lijkt er hiertoe een sociale of linguïstische dwang te bestaan. De keuze van wàt je dan inzet is echter veel minder vrij. Bepaalde Marokkaanse woorden komen voortdurend terug in Nederlandse posts (en ook in niet-digitaal taalgebruik), terwijl andere elementen zo goed als nooit worden aangetroffen.

Eén van de meest opvallende kenmerken van deze stijl is de veelvuldige inzet van Marokkaanse woorden met grammaticale of pragmatische functies. Daarbij wordt een beperkte keuze gemaakt uit het brede scala aan Marokkaanse

woorden van dit type. Het effect hiervan kunt u zien in de volgende zin uit een tweet – u kunt hem nalezen als nummer 6 op uw blaadje:

“Wesh denk je ben izjen fotomodel ik ga 80 foto's op een dag maken nigh”

Ook zonder verdere kennis van het Marokkaans valt een dergelijke zin uitstekend te interpreteren; door Marokkaanse functiewoorden als *wash*, *ijjen* en *nigh* te gebruiken krijgt hij echter een expressiviteit mee die anders slechts had kunnen worden bereikt door overvloedige inzet van emoticons.

Als oplettende luisteraar heeft U gemerkt dat ik het plotseling over “Marokkaanse woorden” en zelfs “het Marokkaans” heb, en misschien heeft u zich verwonderd waarom ik hier het verschil tussen Arabisch en Berber onbenoemd laat. Dat zit zo:

De meertaligheid van de Marokkaanse gemeenschap in Nederland wordt ook in de inzet van Marokkaanse woordenschat in het Nederlands weerspiegeld. Veel woorden die worden gebruikt in deze stijl komen in twee vormen: een Berberse en een Arabische. Zo is het onbepaald lidwoord *ijjen* op zijn Berbers of *wahed* op zijn Arabisch – je kunt zeggen: “wil je *ijjen* stoot” of “wil je *wahed* stoot”. Er lijkt geen verschil in betekenis of nuance te bestaan tussen deze twee uitdrukkingen. Het ligt voor de hand om te denken dat Berberse woorden worden gebruikt door jongeren met een Berberse achtergrond en Arabische woorden door mensen die Marokkaans Arabisch spreken. De praktijk is weerbarstiger. Zo vond Khalid Mourigh dat in Gouda jongeren met een Marokkaans-Arabische achtergrond Berberse woorden in hun Nederlands inzetten, en andersom kun je in Amsterdam-West berbertaligen Arabische woorden horen gebruiken. Mogelijk hebben we hier met lokale voorkeuren te maken, maar tot nu toe heeft nog niemand hier in detail naar gekeken, en ongetwijfeld ligt alles een stuk ingewikkelder.

Het zou echter naïef zijn om te denken dat de keuze voor de ene of de andere taal absoluut is. De Marokkaans-Nederlandse spreekstijl waar we het over hebben getuigt van een hoge mate aan creativiteit en de veeltalige mogelijkheden worden dan ook ten volle benut om tot nieuwe hybride vormen te komen. Het meest sprekende voorbeeld vinden we bij vraagzinnen waar het antwoord ja of nee op kan zijn (nummer 8 op uw blaadje). In het Nederlands worden deze met inversie en een bepaald intonatiepatroon aangegeven,

bijvoorbeeld “ben je gek geworden?”. Daar kun je nog een woordje op het einde aan toevoegen, en dan krijg je bijvoorbeeld “ben je gek geworden, ofzo?”. In het Berber en het Marokkaans Arabisch is het mogelijk dergelijke vragen met een woordje aan het begin van de zin te in te leiden, en bovendien een woordje aan het einde toe te voegen. Dit kunnen we ook doen in het Nederlands. Met een Berberse input krijgen we bijvoorbeeld “*ma* ben je gek geworden *nigh*?”, met *ma* aan het begin en *nigh* aan het einde. Een Arabische input levert de volgende zin op: “*wash* ben je gek geworden *wella*?”, waarbij de zin wordt ingeleid met *wash* en afgesloten met *wella*. Het is echter heel gewoon om de vraagzin vorm te geven met een mengsel van Arabische en Berberse elementen. Hierbij wordt het Arabische woordje *wash* aan het begin van de zin gebruikt, terwijl het Berberse woordje *nigh* de zin afsluit. Zo krijgen we dus: “*wash* ben je gek geworden *nigh*?”. In deze zin worden dus drie verschillende talen ingezet: Nederlands voor de hoofdmededeling, Arabisch aan het begin van de zin en Berber aan het einde.

Dit soort mengvormen tussen Arabische en Berberse uitdrukkingen zijn niet denkbaar in Marokko en vormen een unieke creatie van de Nederlandse Marokkanen. Een nieuwe, veeltalige vorm van uitdrukking is ontstaan.

Voor deze jongeren is de grens tussen Berber en Arabisch niet een absolute, en zeer serieus te nemen grens. Integendeel, het is een verschil waarmee kan worden gespeeld, waarbij je kunt experimenteren met woorden en uitdrukkingen uit de ene of de andere taal. Het moge duidelijk zijn dat door in detail te kijken naar het taalgebruik we een veel genuanceerder beeld krijgen van het spel met identiteiten dat deze jongeren spelen.

Geachte toehoorders, alles wat ik u tot nu toe heb verteld is mateloos verouderd. Als u mij al wilt geloven dat het Berber lange tijd een onzichtbare taal is geweest – geen reden tot schaamte en geen reden tot trots – in de loop van de laatste vijftig jaar is dit volledig veranderd. In een beweging die oorspronkelijk vooral Algerijnse intellectuelen in Frankrijk betrof, maar sindsdien mensen van alle sociale geledingen in heel noord-Afrika inspireert, wordt de erkenning van de rechten van de Berbertaal en van de Berbercultuur geëist. Deze beweging heeft opmerkelijk veel succes gehad, ook al valt er zeker nog veel te bereiken. Toen ik 27 jaar geleden aan mijn promotieonderzoek in Marokko begon was het Berber iets dat buiten de openbaarheid moest worden

gehouden. Collega's aan Marokkaanse universiteiten die in Frankrijk of elders een proefschrift over de taal hadden geschreven gaven les aan de opleidingen Frans of Arabisch, en konden het alleen maar over Berber hebben in colleges met algemene onderwerpen, zoals "orale literatuur" of "syntaxis". En wie het speciale Berberschrift gebruikte kon hiervoor in de gevangenis komen. De situatie is nu volstrekt anders. Het Berber is een officiële taal, zowel in Marokko als in Algerije, en het Berberschrift is prominent aanwezig in de openbare ruimte. In beide landen maakt het ook deel uit van het lagere-schoolprogramma, zij het veelal in een nog wat experimentele vorm. Aan een groot aantal universiteiten in Marokko en Algerije kun je tegenwoordig Berberstudies studeren. Toen ik met Berberstudies begon kon men met recht spreken van een "klein vak", in de zin dat er maar weinig mensen in de wereld mee bezig waren, en dat er buiten een enkele koloniaal-gewortelde leerstoel zo goed als geen onderwijs in werd verzorgd. Nu beginnen alleen al in Algerije ieder jaar zo'n negenhonderd studenten aan een volledige Bachelor-opleiding Berberstudies; volgens cijfers van vijf jaar geleden trok alleen al de Universiteit van Tizi Ouzou in Algerije 439 eerstejaarsstudenten Berberstudies, terwijl de Universiteit van Bejaia in hetzelfde land vorig jaar 310 nieuwe studenten Berberstudies mocht verwelkomen; dit zijn er nog altijd honderd meer dan het totale cohort dat in Nederland dit jaar aan de studie Nederlands is begonnen. Hierbij kunnen nog de wat lagere, maar nog altijd indrukwekkende cijfers van andere universiteiten in Algerije en Marokko worden opgeteld. Al met al zijn er momenteel dus vele duizenden studenten die een voltijdsstudie Berber volgen.

Tegen het einde van mijn rede gekomen, wil ik mijn dank uitspreken aan het College van Bestuur van de Leidse Universiteit, aan het bestuur van de Faculteit der Geesteswetenschappen en aan het bestuur van LUCL, die deze nieuwe leerstoel mogelijk hebben gemaakt. Dit gebeurt op een bijzonder moment: de redding en doorstart van het Nederlands Instituut in Marokko. Het is een bijzondere ervaring om de vlag van onze Universiteit boven de fraaie art-deco villa van het NIMAR in Rabat te zien wapperen. Ik wil dan ook mijn waardering en bewondering uitspreken voor de heroïsche inspanningen door de voormalig dekaan van onze faculteit, Prof. Wim van der Doel die dit mogelijk hebben gemaakt, en voor de bezielende leiding over het Instituut door Prof. Léon Buskens. Ik hoop van harte dat ik ook in staat zal zijn mijn steentje aan het succes bij te dragen.

Hoewel dit de eerste keer is dat er een leerstoel expliciet voor het Berber in Nederland wordt ingesteld, heeft de berberologie in ons land een mooie geschiedenis. Deze begon in Utrecht met Roel Otten, die in zekere zin als de peetvader van de geschreven Rifijns-Berberse literatuur kan worden beschouwd. Dit stokje is toen in Leiden overgenomen door de latere hoogleraar Afroaziatische Taalkunde, Harry Stroomer. Onder zijn leiding zijn er in Leiden in de laatste vijftientig jaar meer dan dertig boeken over het Berber geproduceerd en een veelvoud aan artikelen en andere publicaties. Het is een groot plezier om met mijn collega's in de Nederlandse berberologie samen te werken, hartelijk dank voor jullie interesse en openheid: Nico van den Boogert, Daniela Merolla, Abderrahman El Aissati, Mohamed El Ayoubi, Mohamed Essaadouni, Stanly Oomen, Marijn van Putten en Khalid Mourigh. Ook wil ik mijn andere leermeesters en collega's bedanken, die mij het vak hebben geleerd en mij de weg hebben getoond. Hierbij wil ik in het bijzonder noemen mijn promotor Frits Kortlandt, Thilo Schadeberg, Maarten Mous en wijlen Tom Cook. Ik neem ook de gelegenheid te baat om hen te noemen die niet meer onder ons zijn, en wier afwezigheid een droeve noot aan deze feestelijke gebeurtenis toevoegt: mijn vader, mijn schoonouders, mijn broer Frederik, en ook mijn mede-promovendi Dirk Boutkan, Helma van den Berg en Stefan Elders. Mogen zij niet worden vergeten.

Collega's binnen het LUCL, binnen de faculteit en daarbuiten, het is een groot genoegen en een bijzondere stimulans om met u samen te werken. Ik hoop dat dit ook voor u geldt en zal blijven gelden.

Hooggeachte studenten aan de opleidingen Taalwetenschap en Talen en Culturen van Afrika, de universiteit is in de eerste plaats een onderwijsinstelling en de eerste en voornaamste taak van het wetenschappelijk personeel ligt daar. Het stemt mij daarom gelukkig dat ik u college mag geven vanaf het eerste semester in het eerste jaar; iets waar ik misschien wel meer inspiratie uit put dan u. Ik hoop dat het mij lukt tenminste de vreugde en waarde van de taalwetenschap over te brengen, en misschien, bij een enkeling, zelfs de liefde voor het prachtige vak der berberologie aan te wakkeren.

Geachte toehoorders, het moge duidelijk zijn dat de Marokkaanse gemeenschap in Nederland verre van onderbelicht blijft. Maar het lijkt soms wel of zij in een soort van fel tegenlicht wordt gesteld, waardoor haar

omtrekken duidelijk zichtbaar zijn, maar zij er verder als een zwarte schaduw bijstaat. Het publieke discours neemt waar dat er een Marokkaanse gemeenschap bestaat, maar lijkt blind te zijn voor de bonte verscheidenheid die deze gemeenschap juist kenmerkt. Eén van de taken van een hoogleraar Berber lijkt me dan ook om op de juiste plaatsen wat bij te schijnen en de intrigerende patronen aan het licht te brengen. Ik hoop dat ik hiertoe in staat zal blijken.

Ik dank mijn familie hier, mijn moeder, mijn zus, mijn neven en nichten, en vooral mijn lieve echtgenote, Silke, en dochter, Doortje.

Ik heb gezegd